

Рецензія на: Чухліб Т. Козаки та яничари. Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500-1700 років. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2010. – 446 с.

Винесена у назву рецензії фраза відкриває перший розділ книги відомого дослідника історії українського козацтва Тараса Чухліба, і на слушну думку автора монографії «у цьому вислові концентрується той величезний вплив османської наддержави на суспільно-політичний, економічний та культурний розвиток багатьох країн Європи» вже починаючи з кінця XIV ст. Поза усяким сумнівом – Україна входило до числа цих країн, більше того – українські землі тривалий час перебували в одному з епіцентрів протистояння та взаємопроникнення християнського та мусульманського світів та цивілізацій.

Висловлю загальну думку цілого кола істориків, які були присутні на презентації цієї книги в Конгрегаційній залі Національного університету «Києво-Могилянська Академія» – її поява стала справжньою подією в науковому житті України, не залишиться вона й поза увагою науковців Польщі, балканських країн та Туреччини як з огляду на копітку і тривалу пошукову працю автора, так і зважаючи на величезний масив інформації, який був ним опрацьований та викладений у даній монографії. Так само в нагоді вона буде для ширшого кола студентів українських університетів – майбутніх істориків і міжнародників, які роблять перші кроки на дослідницькій ниві.

Слід окремо наголосити на тому, що свою роботу з написання цієї монографії Т.Чухліб успішно поєднував з широкою публікаторською діяльністю, підготувавши за останні п'ять років значну кількість статей, науково-популярних книг та брошур. Логічним підсумком дослідницької діяльності історика став захист ним у 2008 р. дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за темою «Український гетьманат у протистоянні держав Європи з Османською імперією (1667-1699 рр.)», отримання двох премій (імені Михайла Максимовича у 2006 р. та імені Дмитра Яворницького у 2009 р.), крім того – його наукові заслуги були відзначені званням Заслуженого діяча науки і техніки України.

Накопичення Т.Чухлібом такого солідного наукового багажу власне й уможливило появу цієї книги, яка абсорбувала зацікавлення автора у вивченні місця і ролі козацтва та шляхти України-Русі, а також Української козацької держави в європейсько-османських війнах. Проте на відміну від багатьох інших дослідників даної проблеми автор звертає увагу читача не лише на військові дії козацтва проти османської армії, але й робить акцент на висвітленні мирних відносин України з османами та Кримським ханатом у XVI-XVII ст.

Не маю жодних сумнівів, що на цю працю Т.Чухліба буде опублікована ціла низка рецензій, автори яких докладно проаналізують його непересічний внесок у творення об'єктивної та повної історії українського козацтва. Також зауважу, для написання розгорнутої рецензії треба не один рік працювати в цій царині, а ще краще – зробити вивчення козацтва сенсом свого життя. Не маючи достатнього запасу знань у площині зацікавленя Т.Чухліба, автор даної рецензії обмежився прискіпливим аналізом лише кількох сторінок (с.67-76) другого розділу монографії, і то лише у зв'язку з підготовкою ним циклу статей з історії корпусу капикулу².

Отже, на с.68 автор зазначає, що «яничари були лише окремим піхотним військовим формуванням в структурі регулярної армії Османської імперії». Зауважимо, що таке окреслення яничарського корпусу суттєво применшує його дійсну роль, бо яничари справляли потужний вплив на перебіг політичних процесів в імперії, у т.ч. впливаючи й на процес усунення або приходу до влади нового султана.

¹ У перекладі з латинської – «Світло йде зі Сходу».

² Див. зокрема: *Срібняк І.В.* Яничарський корпус османської армії (1362 р. – кінець XVI ст.): організація, комплектування, структура // Україна у Центрально-Східній Європі. – К.: Інститут історії НАН України, 2010. – Вип.9 (в друці); *він же.* Кінні, артилерійські та спеціальні підрозділи корпусу капикулу в структурі османського війська // Наукові записки Національного університету «Острозька Академія». – Остріг, 2010 (в друці); *він же.* Військова організація турків-османів (XIV-XVI ст.). – К., 2010. – 15 с.

На наступній сторінці книги Т.Чухліб характеризує яничарське військо як «найбільш елітне», але таке однозначне твердження є не зовсім точним. Так, дійсно, з усіх підрозділів війська капикулу яничари були найчисельнішою його частиною, проте деякий час не менш почесне становище у султанській гвардії посідав «кінногвардійський» оджак³ *сюварі* (*сюварілері*), зокрема бьолюки *сіляхдар* та *сіпахі* з його складу. Під час військових походів вояки цих бьолюків розташовувались безпосередньо праворуч і ліворуч султана (його ставки). До обов'язків кіннотників сіляхдар входило, зокрема, виконання важливих церемоніальних функцій: вояки-*тугджу* з його складу несли султанський бунчук, ще 30 сіляхдарів *йедекчи* (резервістів) доглядали за султанськими кіньми та забезпечували їх перевезення з місця на місце, відділ *бучукджу* займався там, що роздавав дрібні монети бідним під час просування султана та його почту⁴.

Сіпахі у мирний час збирали *джизьє* та інші види податків з підданих султана, у військовий – охороняли намет султана та усюди його супроводжували. Можна з певністю стверджувати, що така приближеність сюварі до особи султана й обумовлювала їх більш високий (у порівнянні з яничарами) статус. Але повторимося – жодним чином не можна порівнювати впливи кінного та яничарського корпусів на суспільно-політичне життя імперії – останній користувався незрівнянно більшими можливостями тиску на султана та його уряд.

Написання деяких тюркомовних термінів не відповідає ustalеним нормам, зокрема, подаючи ієрархію офіцерських чинів автор вживає термін *байракдар* («прапорносець»), натомість потрібно *байрактар*; *ашчи* (або *ашчибаши*) трактується як «товар, відповідальний за провіант», що є не зовсім вірним. Справді, головним обов'язком молодших яничарських офіцерів ашчибаши (або *уста*) було щоденне приготування їжі для яничарів своєї ода⁵ (орта)⁶. Слід відзначити, що хоча чин ашчибаши був першим в яничарській офіцерській «табелі про ранги», вони користувались не меншим впливом, аніж командири підрозділів. Справа в тім, що ця категорія офіцерів постійно перебувала разом з вояцтвом у казармах і була найкраще обізнана з його інтересами і прагненнями, часом така близькість дозволяла ашчибаши вдаватись до маніпулювань настроями рядових яничарів.

Запропонований автором поділ рядових яничарів на «молодих», «середніх» і «старих» є невідповідним; не заперечуючи проти наявності в середовищі яничарів «молодих» воїнів та ветеранів, не зрозуміло що ж вкладає Т.Чухліб у поняття «середні» яничари. Щодо «старших» яничар, то тут необхідно дати деякі пояснення. Дійсно, в кожній орта проживали заслужені ветерани (*коруджу*), проте вони вже не залучились до участі у воєнних діях з огляду на стан їх здоров'я та поранення. Вони продовжували жити в ода, виконуючи охоронні функції під час відсутності основної маси яничарів; частина *коруджу* (на чолі з *коруджубаши*) вирушали разом з *ешкінджи* (учасниками боїв) на війну, але при цьому не брали участі у бойових діях, обмежуючись охороною польового табору. За представленням аги яничари похилого віку могли бути переведені до категорії *отурак* (*мютекаід* або відставник). Хто саме входив до ще однієї категорії ветеранів – *мютефферіка*⁷ – автор не дає жодних пояснень.

Вимагає прояснення й ситуація з «молодими» яничарами (*хізметкяри* або *караколлукчу*), які мали прислужувати досвідченим воякам в ода (прибирати в казармі, прати, заготовляти дрова, запалювати лампи). Відтак у мирний час *хізметкяри* виконували всі доручення заслужених яничарів та фактично потрапляли до них у залежність, а у військовий – молоді вояки, крім усього іншого, мали встановлювати намети, дивитись за верблюдами, стерегти спорядження. Під час битви новачки мусили йти попереду орта, виказуючи свою хоробрість з тим, щоб здобути собі повагу та авторитет серед яничарів.

³ Назва яничарського корпусу – *оджак* (очаг, сім'я) – символізувало його єдність.

⁴ История Османского государства, общества и цивилизации: в 2-х т. / Под ред. Э.Ихсаноглу. – М., 2006. – Т.1: История Османского государства и общества. – С.301-302.

⁵ Ода – казарма, в якій мешкали яничари; здебільшого вояки однієї орта розміщувались в одній ода (або одному приміщенні ода).

⁶ Мебде-и Канун-и Йеничери оджагы тарихи (История происхождения законов янычарского корпуса) / Изд. текста, пер. с тур., коммент. и указ. И.Е.Петросян. – М., 1987. – С.28, 202.

⁷ *Мютефферіка* – обслуга в корпусі перевізників гармат (*топ арабаджилари*), який був створений для транспортування гармат великого калібру.

Є певні невідповідності у бібліографічних описах окремих назв книг та їх авторів, що напевно слід віднести «на conto» коректора монографії (О.Г.Пазюк). Так, зокрема, на с.67 автор подає у примітці: «Uzuncarsili I. Kapikulu Osaklari. – Ankara. – 1943. – Т.1», а вже на наступній сторінці назва цієї праці наводиться в іншій редакції «Uzuncarsili I. Osmanh Devlet Teskilatlerinden Kapikulu osaklan. – Ankara. – 1943. – Т.1»⁸; на с.38 – Nikolle D. The Janissaries. – Oxford, 1995», натомість на с.68 – «Nicolla D., Hook Ch. The janissaries. – Oxford, 1999». Деякі терміни (с.72 «тіамари» – треба «тіари»⁹, «синдик серпме» – треба «финдик серпме»¹⁰) також не були перевірені коректором; в окремих випадках бракує пояснень деяких термінів (на с.70 автор вказує, що звичайним зверненням до рядових яничарів було «йолдаш»¹¹, але ніяк це не коментує).

Насамкінець зауваження, які стосуються всієї книги. Виходячи з назви книги («Козаки та яничари...») слід було сподіватись на рівноцінне висвітлення історії формування та функціонування як козацького війська, так і яничарського корпусу, проте в останньому випадку автор обмежився лише дуже стислим викладом історії створення та функціонування оджаку яничарів в структурі османської армії. Також не ясно, чому в словосполученні *Яничарський корпус* автор подає перше слово з великої літери (це словосполучення ніколи не вживалось у якості власної назви оджаку яничарів). І нарешті – для книг такого рівня є дуже бажаним предметний покажчик, який з незрозумілих причин відсутній у монографії.

І.В. Срібняк

*Національний університет
«Києво-Могилянська академія»*

⁸ Точна назва праці турецького дослідника *I.H. Uzuncarşılı* є наступною: «Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapikulu Osakları» – *авт.*

⁹ Земельні ділянки, які передавались воякам османської армії в умовне володіння за виконання служби.

¹⁰ Буквально «розсипати горішки», яничари називали мушкетні набой горішками, під час бою вони їх «розсипали», тобто вели прицільний вогонь на ураження (див.: *История Османского государства, общества и цивилизации... – С.287*).

¹¹ Буквально – «людина, яка йде однією дорогою», соратник. Таке звернення засвідчувало особливу атмосферу взаємодопомоги, тісного єднання яничарів у лавах корпусу.